

MAŁGORZATA RUTKIEWICZ-HANCZEWSKA

Poznań

SPECYFIKA NAZEWNICTWA POJEZIERZA WAŁECKIEGO JAKO KONSEKWENCJA DZIEJÓW TERENU¹

Obszar Pojezierza Wałęckiego rozciąga się na północ od Noteci. Jego zachodnią i wschodnią granicę wytyczają rzeki Drawa, Płociczna oraz Gwda. To dzisiejsze tereny pograniczne dwu województw: głównie zachodniopomorskiego (południowo-wschodnia część) i w mniejszym wymiarze wielkopolskiego (północno-zachodnia część), w granicach których znajdują się miasta: Mirosławiec, Wałcz, Jastrowie oraz Tuczno i Człopa.

Zasiedlanie ziemi wałęckiej – jak donoszą archeolodzy – trwało już około 10 tysięcy lat przed naszą erą, o czym świadczą liczne tzw. grodziska. Pierwsze wzmianki pisane na temat przeszłości okolic pochodzą z okresu wczesnego średniowiecza, lecz są bardzo lakoniczne i nieprecyzyjne (Boras, Walczak, Wędzki 1961: 17). Niewiele wiemy także o języku (dialektach), jakim posługiwali się osadnicy. Wiadomo jednak, że ziemia wałęcka znajdował się w strefie, o którą zabiegali Pomorzanie, Brandenburgia, później Zakon Krzyżacki, i Polanie. W dawnej przeszłości była zamieszкана przez Słowian. W XIII wieku utraciła swoją jednolitość etniczną na rzecz osadników niemieckich z Marchii Brandenburskiej. Powtórnie w graniach wpływów polskich znalazła się w 1368 roku na mocy układu między Kazimierzem Wielkim i margrabią brandenburskim Ottonem Leniwym (Boras, Walczak, Wędzki 1961: 39). Osiadłe tu możliwe rody niemieckie m.in. Wedlów i Golców przyczyniały się do napływu nowej ludności niemieckiej, początkowo na obszary zachodnie ziemi wałęckiej. Na przełomie XVI i XVII wieku miała miejsce wtórna kolonizacja niemiecka, która objęła także obszary na wschód od Wałcza. Zdaniem historyków (Boras, Walczak, Wędzki 1961: 101) była ona niesprzyjająca dla ludności polskiej, ponieważ w tym właśnie okresie rozpoczął się proces polonizacji osadników niemieckich, odtąd skutecznie spowalniany. Późniejszej asymilacji nie sprzyjały również działania religijne silnie katolickiej i jezuickiej Polski. Rody szlacheckie niemieckiego pochodzenia wspierały bowiem protestantów. Rodzimej szlachty polskiej na tych terenach nie było. Zaczęła się tu gromadnie osiedlać w wieku XVI. Z kolei dawna ludność pomorska częściowo wyginę-

¹ Artykuł powstał w ramach projektu pt. *Przywracanie zabytkowych polskich nazw za pomocą map (na przykładzie Pojezierza Wałęckiego)*, finansowanego ze środków NPRH nr 0123/NPRH2/H12/81/2012.

ła lub przemieściła się dalej na północ w okolice Jastrowia, gdzie przeważała jeszcze w XVI wieku (Boras, Walczak, Wędzki 1961: 103).

Po 1772 roku (po pierwszym rozbiorze) ziemia walecka stała się częścią państwa pruskiego. Ciągłość tradycji nazywania okolicznych terenów znów została przerwana. Trzeba ją było odtwarzać, a w dużej części na nowo tworzyć po zakończeniu II wojny światowej. Zastępowaniem niemieckich określeń nazwami polskimi zajęła się Komisja Ustalania Nazw Miejscowości. Stała przed zadaniem nieomal niewykonalnym z uwagi na zakres terytorialny zmian nazewniczych. Potrzeba szybkiego tempa przywracania nazw polskich, brak dostępu do źródeł i opracowań przyczyniły się do wprowadzenia w obieg nazw błędnie zrekonstruowanych, przypadkowych².

Czynnikiem niesprzyjającym utrwaleniu się tradycji nazywania było przybycie pierwszych, nowych mieszkańców, tzw. przesiedleńców ze Wschodu, jeszcze w czasie przed zakończeniem wojny, w kwietniu 1945 roku, zanim urzędnicy uporali się z nowymi nadaniami nazw. Osiedleńcy przybywali także z Poznańskiego, Łódzkiego i Kielecczyny (Boras, Walczak, Wędzki 1961: 285–286). Badania terenowe pozwoliły ustalić, że wśród nich byli także Litwini (mieszkający do dzisiaj m.in. w Rusinowie) i Ukraińcy. Autochtoniczna ludność stanowiła jedynie kilka rodzin. Nowi przybysze – o różnej tożsamości lokalnej³ – zaznajamiali się zatem z zastanymi określeniami, często niemieckimi jeszcze, odczytywanymi po polsku, do których – mimo nowych ustaleń⁴ – szybko się przyzwyczajali.

Dziś po niespełna 70 latach nadal wśród niektórych toponimów potocznych znajdują się określenia niemieckie z wymową zgodną z polskim systemem fonetyczno-fonologicznym. Dla przykładu dawne jezioro *Bysze* (*Besen*, *Bezen lacus*, *Minor Bessen* 1577 PZ 38, 487v–490v) obecnie nosi urzędową nazwę *Busino*. Jej potocznym odpowiednikiem jest forma *Bising* od niem. *Gr. Büssensee* (Mapa 1934). Podobnie jezioro *Piaseczno Małe* nieoficjalnie (pot.) określa się mianem *Pecnik Mały*.

Nazwy historyczne⁵, wyekscerpowane ze źródeł, oraz współcześnie obowiązujące (urz.) lub używane (pot.) nazwy terenowe to często różne struktury nazewnicze. Odmierna w stosunku do nazw historycznych postać toponimów wynika z różnych przyczyn i sposobów rekonstrukcji nazewniczej. Najczęściej wiąże się ona z rekonstruowaniem nazw polskich na podstawie zniemczonych odpowiedników. To zarazem znak pośpiechu w przywracaniu polskich onimów, kiedy nie było czasu na przestudiowanie źródeł archiwalnych,

² Prace Komisji oraz problem niezgodności nazw ustalonych urzędowo z nazwami obiegowymi na terenie Ziemi Zachodnich i Północnych były wielokrotnie poddawane ocenie (Gołaski 2088: 49–52).

³ Wśród mieszkańców znajdują się osoby różnych wyznań, katolicyzmu, prawosławia. Pokolenie przesiedleńców do dzisiejszego dnia nie czuje się związane z obszarem, który zamieszkuje. Do momentu wyjścia wojsk radzieckich (z główną siedzibą w okolicy Nadarzyc) tutejsza ludność sądziła, że ich obecne miejsce zamieszkania jest jedynie tymczasowe. O prawdziwym związku regionalnym można mówić dopiero w przypadku drugiego, a nawet trzeciego pokolenia przesiedleńców. Znakiem tego są podejmowane przez nich inwestycje budowlane, remonty domostw rodziców. Wcześniej tego rodzaju działań nikt z nowych przybyszów nie podejmował. Por. badania nad tożsamością i językiem mieszkańców Lubuskiego (Zielińska 2013).

⁴ W 1955 roku w „Monitorze Polskim” opublikowano 89 nowo ustalonych nazw jezior na liczbę ponad 200 tego rodzaju obiektów Pojezierza Waleckiego (Gołaski 1977: 111).

⁵ Dla przykładu wśród historycznie poświadczonych znajdujemy takie określenia, jak: *Wolowe Lasy* (wieś, Wolowelaski, Wolowylasy przed 1641 SchGK 245), *Drzonowo* (wieś, Dronowe 1352, Drzonowo 1580 SHG I 420), *Dębolęka* (wieś, Dembolonka przed 1641 SchGK 239), *Rudki* (wieś, Rutki, Ruthki, Rudki 1568, 1590, 1609 SchGK 260).

Fot. Obszar Pojezierza Wałęckiego na granicy województw, wyk. M. Brzezińska-Klusek (2014)

a w konsekwencji na dotarcie do pierwszych poświadczeń toponimów. W tej grupie mamy takie jednostki, jak: *Jagolice* i *Jaglice*, ponieważ obu wariantów używają mieszkańcy, czasem dokonując swoistej repartycji, na podstawie której *Jaglice* ich zdaniem odnoszą się do wsi, a *Jagolice* do – leśniczówki. To rekonstrukcja na podstawie niemieckiego zapisu *Jagolitz*. Pierwotna nazwa tej wsi brzmiała *Gogolica* (Gogolicze 1448, Gogolcze 1581 SHG I 513) i motywowana była nazwą osobową *Gogol* lub apelatywem *gogola* ‘gatunek dzikiej kaczki’ (SStp II 451).

Skojarzenie to także częsty sposób przekształcania struktury pierwotnej toponimów. Przykładowo dzisiejsze *Jeziro Berlińskie* oznaczano dawniej strukturami: *Klamun* 1593, *Klemińskie* 1634 (por. *Clemin See* 1767–1787 Schm 31). Należy je zapewne rekonstruować w postaci *Klemino* od skróconej postaci imienia Klemens – *Klema*, *Klem* (NPRym I 407).

Inne formy nazw wiążą się semantycznie z pierwowzorem, lecz formalnie mają nazwę zmodyfikowaną. W tym wypadku możemy mówić o rekonstrukcji na podstawie znaczenia

podstawy nazwy. Obecne *Jeziro Szczupacze* (PRNG 2013) pierwotnie zwano (jeziorem) *Szczuczym* od przymiotnika motywowanego dawnym apelatywem *szczuka*, czyli szczupak.

Po 1945 roku wprowadzano także nazwy, które nie miały żadnego związku z pierwotnymi określeniami wsi, rzek lub jezior. Do przykładowych chrztów należy nazwa rzeki *Świerczyniec*, którą dawniej zwano *Przyłęg* (Prylanck 1400, Prylangk 1564 SHG III 893). Dzisiejsza wieś *Toporzyk* to dawny *Długi Dwór* (Długie Dwor 1677 SchGK 278), a *Górnice* w archiwaliach znajdziemy pod nazwą *Wysoki Kamień* (Wysoki Kamien 1631 SchGK 261).

Z powodu braku ciągłości etnicznej mieszkańców tych ziem nazwy w niektórych przypadkach są jeszcze niestabilizowane, występują w kilku wariantach fonetycznych, także charakterystyczna jest tu – zwłaszcza w odniesieniu do hydronimów – polionimia. Najbardziej spektakularnym przykładem wariantowości jest nazwa wsi, którą WUNM (I 399) notuje w formie *Dzierżąžno Małe*. Historyczne poświadczenia pozwalają na rekonstrukcję w postaci *Dzierżąžno Małe* (*Dzierżazno Minus* 1619 NG 25; *Dzierżąžno Małe* 1951 SGRosp 66; *Dzierżąžno Małe* 1980 WUNM I 399). Nazwa wsi powstała przez przeniesienie z nazwy strugi (*Dzierżassna* 1564 SHG I 434), która pochodzi od apelatywu *dzierżęga* ‘rzęsa wodna’ (SPXVI VI 410) i morfemu *-no*. Postać z śródgłosowym *-rż-* zamiast *-rz-* pojawiła się w użyciu w drugiej połowie XX wieku i tę właśnie utrwalono na współczesnych mapach topograficznych. Ponadto nazwa wsi w mowie mieszkańców przybiera także postaci: *Dzierżąžno* oraz *Dzierżąźnie* z dodatkowym zmiękczeniem pod wpływem form w miejscowniku (por. w *Dzierżąźnie*). Dodatkowo w PRNG wystąpiła postać zapewne błędna *Dzierżarzno*. Dopelnieniem wymienionych wariantów jest postać zamieszczona na tablicy informacyjnej Leśnictwa mieszczącej się w tej właśnie wsi. Jest to następująca struktura: *Dzierżąžno*. Ostatecznie otrzymujemy aż 6 poniższych wariantów nazwy jednej wsi:

- Dzierżąžno** – jeden z wariantów używanych przez **mieszkańców**;
- Dzierżarzno* – PRNG 2013 na mapie 1:50 000;
- Dzierżąžno* – nazwa zamieszczona na tablicy adresowej Leśnictwa;
- Dzierżąžno** – drugi z wariantów używanych przez **mieszkańców**;
- Dzierżąžno* – mapa GUGiK 2013; postać słownikowa NMPRym II 499–500;
- Dzierżąžno* – postać historyczna zrekonstruowana.

Stabilizacji form wspomnianego toponimu nie sprzyjają różne jego zapisy umieszczane w miejscach publicznych, w urzędach. Mieszkańcy mogą używać form potocznych, jednakże urzędowo poświadczone nazwy powinny przybrać jednoznacznie jedną stabilizującą w krajobrazie nazewniczym jednostkę wyrazową, która mogłaby przyczynić się do wyeliminowania zbędnych wariantów.

Podobnych nieścisłości na terenie Pojezierza Wałeckiego mamy jeszcze kilka. Jedno z największych jezior zwane jest dziś bądź *Bytyniem* lub *Betyniem*. Hydronim poświadczony jest już w 1228 roku (*Bytyń* SHG I 161; niem. *Grosser Bōthin*). Pierwotna słowiańska nazwa ma postać z nagłosowym *by-* zapewne od psł. **bytь*. Wariant z początkowym *be-* pojawia się w związku z obowiązującą okresowo w przeszłości i zgermanizowaną nazwą *Boettin*, *Boethin* (SG I 521), *Bōthin*.

W zasadzie brak wariantowości dotyczy nazwy wsi *Martew*. Mieszkańcy (także leśnicy) bowiem używają bezwyjątkowo formy *Marta* (na Marcie). Określenie *Martew* pojawia się tylko wśród letników lub innych osób z zewnątrz, którzy mają kłopot z fleksją toponimu (należy go odmieniać jak rzeczownik męski, zatem: *jadę do Martwi, mieszkam w Martwi*). Ta nieużywana dziś nazwa została przeniesiona z nazwy jeziora, które w średniowieczu nazywano *Martwią* od przymiotnika *martwy* ‘jezioro martwe’ (por. zapisy źródłowe: *Martha, Marte, Martem* 1331 SchDK 48–49; *Marthwya* 1545 SHG III 92). Forma *Martew* została wprowadzona po drugiej wojnie światowej, w 1947 roku (MP XXV 111: 8). Obowiązujące dziś określenie *Marta* utrwaliło się pod wpływem niemieckiej adaptacji dawnej nazwy, która zaszła pod wpływem skojarzenia z imieniem *Marta* (por. niem. *Marthe*). Zatem urzędnicze postanowienia po odzyskaniu niepodległości nie zdołały wprowadzić w obieg nazwy opartej na bazie historycznej.

Na omawianym obszarze wiele form wariantywnych wiąże się z doraźnym tworzeniem nowych określeń derywowanych dla istniejących już nazw. Świadczy to zarazem o braku przywiązania do jednej struktury nazewnictwa, co najwyraźniej widać w nazewnictwie wodnym, gdzie dla określeń rzek tworzy się dodatkowe warianty morfologiczne. Strugę *Świnia* (Swinia Scht 9) mieszkańcy nazywają określeniami: *Świniarzec, Świniac* lub *Świniarka*. Rzekę *Słopica* (Słopycza 1546, Słopnicza 1558 SHG IV 554) w niektórych rejonach określa się mianem *Człapia* lub *Człopica* zapewne przez skojarzenie z nazwą pobliskiej miejscowości – *Człopa*.

Ponadto owe struktury derywowane zaburzają kierunek motywacyjny hydronimów. Przykładowo jezioro Bytyń nazywa się *Bytyńskim*, Korytnica *Korytnickim*, a znane jezioro w okolicy Wałcza – *Raduń* – określa się również *Raduńskim*. Takie postaci nazw sugerują pochodność określenia jeziora od nazwy osady, a w przypadku wymienionych nazw *Bytyń* jest określeniem pierwotnym, które przeniesiono na pobliską osadę (dziś nieistniejącą).

Wyraźną cechą nazewnictwa Pojezierza Wałęckiego jest również wspomniana już polionimia. Oznacza to, że poza wariantami fonetycznymi i morfologicznymi wśród lokalnych onimów (przede wszystkim limnonimów⁶) znaleźć można wiele struktur synonimicznych. Mają charakter potoczny, tworzone są zarówno przez mieszkańców, przyjezdnych, jak i przez wędkarzy i rybaków. Synonimia poza dwustopniowością (*Czapla//Głodno, Karpiove//Okoniowe, Kocie//Pogorzelskie*) przybiera także postać trójstopniową (*Jezioro Nakielno//Jezioro Nakielskie//Szkliste; Górne Krępsko//Łęgowe//Piaski*), a nawet czterostopniową (*Zamieć//Sumite//Aksamit//Błękitne*). Warto w tym miejscu jednak zaznaczyć, że polionimia w odniesieniu do hydronimów w ogóle ma charakter uniwersalny i „odslania załamywanie się tradycji nazewnictwa w tej klasie nazw” (Słoboda 2014; Bijak 2013). Nie zmienia to faktu, że po 1945 roku – jak zaznacza J. Gołaski (Gołaski 1977: 110; Gołaski, Górska-Gołaska 2011: 59) – działające na opisywanym obszarze instytucje nazywały poszczególne jeziora niezależnie od siebie, na własne potrzeby.

Przeszłość charakteryzowanych terenów niewątpliwie ma wpływ na charakter istniejącego tu nazewnictwa. Słowiańskie, historyczne toponimy – z powodu przerwanej ciągłości etnicznej okolicznych terenów – nie miały okazji utrwalić się ani na mapach, ani w dokumentach, ani w uzusie. Mieszkańcy mówiący językiem polskim zamieszkujący Pojezierze

⁶ Limnonimy to nazwy wód stojących (Bijak 2013: 10–11).

Waleckie od 1945 roku poznawali nazwy zrekonstruowane (czasem błędnie) wprowadzone po wojnie bądź częściowo przejmowali określenia zgermanizowane w przeszłości.

Błędnie rekonstruowane formy nazw znamy także z innych obszarów Polski, które po drugiej wojnie światowej zmagaly się z przywróceniem rodzimego nazewnictwa. Dla przykładu we Wrocławiu do dzisiaj istnieją nazwy ulic, uznawane za rodzaj „niefortunnych rozwiązań toponomastycznych” (Kołodziejczyk 2013: 186). Wśród nich mamy chociażby ulicę *Pieprzną*. To dawna *Pfefferweg* (od nazwiska Wilhelma Pfeffera, rady rachunkowego). Z kolei ul. *Na Końcu* znajduje się w pobliżu mostu, który do 1972 roku zwano *Końcowym*. Tak bowiem zrekonstruowano nazwę na podstawie niemieckiego określenia *Nakonkzbrücke* (to od nazwiska Christian Nakonza, radcy budowlanego). Dzisiejszą ul. *Zagaje*, zwano dawniej *Damską*. Była to fonetyczna adaptacja niemieckiej *Dammstrasse* (niem. Damm 'grobla, wał')⁷.

Z powodu żywiołowych działań związanych z przywracaniem polskiego systemu nazywania po wojnie, w odniesieniu do niektórych obiektów Pojezierza Waleckiego używa się kilku wariantów lub synonimicznych dubletów. Oczywiście wariantywność i polionimia są właściwe różnym rejonom Polski (por. wielkopolskie nazwy oboczne w dwu formach rodzajowych: urz. *Chmielinko*, pot. *Chmielinka*), jednak w okolicach Wałcza mówimy o zdecydowanie wyraźniejszym zjawisku braku stabilizacji i jednoznaczności onimicznej na poziomie formalnym.

Bibliografia

- B i j a k U., 2013, *Nazwy wodne dorzecza Wisły (potamonimy odapelatywne)*, Wydawnictwo FALL, Kraków.
- B o r a s Z., W a ł c z a k R., W ę d z k i A., 1961, *Historia powiatu waleckiego*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- G o ł a s k i J., 1977, *Badania nad nazwami jezior Pojezierza Waleckiego*, „Rocznik Nadnotecki” 8, s. 110–113.
- G o ł a s k i J., 2008, *Ustalanie i wdrażanie nazw obiektów fizjograficznych na Ziemiach Zachodnich i Północnych Rzeczypospolitej Polskiej*, „Polski Przegląd Kartograficzny” 40, s. 46–53.
- G o ł a s k i J., G ó r s k a - G o ł a s k a K., 2011, *Zagadnienie udostępniania dawnych nazw polskich i słowiańskich na Ziemiach Odzyskanych (na przykładzie nazw jezior w Puszczy Wieleńskiej)*, „Polski Przegląd Kartograficzny” 43, s. 56–61.
- K o ł o d z i e j c z y k K., 2013, *Niefortunne rozwiązania toponomastyczne na przykładzie nazw ulic i placów Wrocławia*, „Onomastica” LVII, s. 185–204.
- S ł o b o d a P., 2014, *Z leksykografii onomastycznej*, „Onomastica” LVIII, s. 120–130.
- Z i e l i Ń s k a A., 2013, *Mowa pogranicza. Studium o językach i tożsamościach w regionie lubuskim*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy (SOW), Warszawa.

⁷ Przykłady podaję za K. Kołodziejczykiem (2013: 188–191).

Wykaz stosowanych skrótów

GUGiK	–	Główny Urząd Geodezji i Kartografii.
Mapa1934	–	Mapa podkładowa 1: 25 000, 1934.
MP	–	„Monitor Polski. Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej”. (www.monitorpolski.gov.pl)
NG	–	Schulz W., 1938, <i>Quellenband zur Geschichte der zweiten deutsche Ostsiedlung im westlichen Netze-gau</i> , Leipzig, ss. XI-XVIII, 1–263.
NMPRym	–	<i>Nazwy miejscowe Polski</i> , red. K. Rymut, t. II, Kraków 1997.
NPRym	–	<i>Nazwiska Polaków</i> , red. K. Rymut, t. I, Kraków 1999.
pot.	–	potoczny(a)
PRNG	–	Państwowy Rejestr Nazw Geograficznych.
PZ	–	Poznańskie Ziemskie Księgi Sądowe (Archiwum Państwowe w Poznaniu).
SchGK	–	Schultz F., 1902, <i>Geschichte des Kreises Deutsch-Krone</i> , Deutsch Krone.
SchDK	–	Schultz F., 1899, <i>Das Deutsch Kroner Land im 14. Jahrhunderte</i> , [w:] <i>Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins</i> , H. XXXIX, (1899), s. 1–98, Danzig.
Schm	–	v. Schmettau F.W., 1767–1787, <i>Kabinettskarte Preussische Provinzen östlich der Weser und angrenzender Gebiete</i> , 1: 50 000, rkps. Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. L 5420.
Scht	–	Schmitt F.W.F., 1867, <i>Geschichte der Deutsch-Croner Kreises</i> , Thorn.
SG	–	<i>Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich</i> , red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. I, Warszawa 1880.
SGRosp	–	<i>Słownik nazw geograficznych Polski zachodniej i północnej</i> , Warszawa 1951.
SHG	–	<i>Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu</i> , cz. I-IV, Wrocław – Poznań 1982–1999.
SPXVI	–	<i>Słownik polszczyzny XVI wieku</i> , red. M. R. Mayenowa, F. Peplowski, t. I, Wrocław 1966.
SStp	–	<i>Słownik staropolski</i> , red. S. Urbańczyk, t. II, Warszawa 1956–1959.
urz.	–	urzędowy(a)
WUNM	–	<i>Wykaz urzędowych nazw miejscowości w Polsce</i> , t. I-III, Warszawa 1980–1982.

MAŁGORZATA RUTKIEWICZ-HANCZEWSKA

Specific Place Names of the Wałcz Lake District as a Consequence of the History of the Region

Summary

The subject of the article is characteristics of the contemporary toponyms of Wałcz Lake District. Their distinctive feature is variance and well-developed synonymy (especially with reference to the names of water-related bodies), stemming from the broken continuity of names, restored after World War II.

Keywords: toponyms (place names), onomastic reconstruction, Wałcz Lake District, polyonymy, synonymy

